

УДК 378:004

Олена ЄФРЕМОВА

Olena YEFREMOVA

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

BLENDED EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Проблема. Скорочення годин аудиторної роботи потребує змішаного навчання, допомагає вивести частину навчального процесу в онлайн середовище. Переваги дистанційного навчання та змішане навчання дозволяють отримувати доступ до навчального контенту та взаємодіяти з викладачем у будь-який час та у будь-якому місці, вибрати власний темп навчання і його траєкторію. Доведено, що потрібна повномасштабна реформа української вищої освіти на базі змішаного навчання: інтеграції масових онлайн курсів найкращих викладачів у традиційний навчальний процес оффлайн.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади змішаного навчання у вітчизняних закладах вищої освіти.

У статті проаналізовано теоретичні засади змішаного навчання у вітчизняних закладах вищої освіти. Обґрунтовано важливі аспекти проблеми ефективності використання педагогічних технологій змішаного навчання в освітньому процесі. Констатовано, що змішане навчання це цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється закладами вищої освіти в рамках формальної освіти.

Висновки. 1. При змішаному навчанні використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти зумовлює зміну його організації і проведення. «Змішане навчання» визначається як поєднання онлайн і оффлайн навчання

в рамках вивчення відповідного освітнього компоненту. 2. Змішання навчання є цілеспрямованим процесом здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється закладами вищої освіти в рамках формальної освіти. 3. Змішане навчання персоналізує освітній процес. 4. Відмінність змішаного навчання від аудиторного навчання з підтримкою веб технологій складається в тім, що технології веб 2.0 та спеціалізоване програмне забезпечення використовуються для навчальної взаємодії між здобувачами вищої освіти і викладачами, а також аудиторії між собою. 5. Упровадження змішаного навчання в діяльність закладів вищої освіти дає їм суттєву перевагу: скорочення годин «аудиторної роботи».

Ключові слова: змішане навчання, здобувачі вищої освіти, заклади вищої освіти, оффлайн та онлайн формати змішаного навчання.

Problem. Reduction of hours of classroom work requires blended learning, helps to bring part of the learning process into the online environment. The advantages of distance learning and blended learning allow you to access educational content and interact with the teacher at any time and in any place, choose your own pace of learning and its trajectory. It has been proven that a full-scale reform of Ukrainian higher education is needed on the basis of blended learning: the integration of mass online courses of the best teachers into the traditional offline educational process.

The purpose of the article is to highlight the theoretical foundations of blended learning in domestic institutions of higher education.

The article analyzes the theoretical foundations of blended learning in domestic institutions of higher education. Important aspects of the problem of the effectiveness of the use of pedagogical technologies of mixed learning in the educational process are substantiated. It was established that blended learning is a purposeful process of acquiring knowledge, skills and abilities, which is carried out by institutions of higher education within the framework of formal education.

Conclusions. 1. In blended education, the use of information and communication technologies in the educational process of higher education institutions causes a change in its organization and implementation. «Blended learning» is defined as a combination of online and offline learning within the study of the relevant educational component. 2. Blending of learning is a purposeful process of acquiring knowledge, skills and abilities, which is carried out by institutions of higher education within the framework of formal education. 3. Blended learning personalizes the educational process. 4. The difference between blended learning and classroom learning with the support of web technologies is that web 2.0 technologies and specialized software are used for educational interaction between students of higher education and teachers, as well as audiences among themselves. 5. The implementation of blended learning in the activities of higher education institutions gives them a significant advantage: reduction of hours of «auditory work».

Key words: blended learning, students of higher education, institutions of higher education, offline and online formats of blended learning.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодення вищої освіти в нашій країні доводить, що скорочення годин аудиторної роботи потребує змішаного навчання, допомагає вивести частину навчального процесу в онлайн середовище. Переваги дистанційного навчання та змішане навчання дозволяють отримувати доступ до навчального контенту та взаємодіяти з викладачем у будь-який час та у будь-якому місці, вибрати власний темп навчання і його траєкторію. Доведено, що

потрібна повномасштабна реформа української вищої освіти на базі змішаного навчання: інтеграції масових онлайн курсів найкращих викладачів у традиційний навчальний процес оффлайн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема змішаного навчання в закладах вищої освіти є малодослідженою. В нашому дослідженні спираємося на документи нормативно-правової бази України та наукові розвідки вітчизняних дослідників. Важливими

вважаємо наукові розвідки вітчизняних вчених щодо різних аспектів проблеми ефективності використання педагогічних технологій змішаного навчання в освітньому процесі. Серед них: К. Бугайчук, Д. Ільницький, Г. Козлакова, І. Кулага, В. Кухаренко, І. Романько, Н. Рашевська, С. Стрельник та ін.

Г. Козлакова (Козлакова, 2012) та І. Кулага (Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання, 2013) вважають терміни «змішане навчання», «комбіноване навчання», «гібридне навчання» синонімами та тлумачать їх зміст як поєднання дистанційного та електронного мережевого навчання з традиційними формами навчання: очною та заочною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо недостатньо вивченими та запровадженими оффлайн та онлайн формати змішаного навчання в закладах вищої освіти України.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади змішаного навчання у вітчизняних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна вища освіта розглядається як в оффлайн так і в онлайн форматах. Вони можуть бути присутніми як у формальному навчанні, так і в неформальному й інформальному. Вітчизняні та закордонні науковці стверджують, що до цього процесу безпосередньо відносяться самонавчання на робочому місці і поєднанням коучингу, наставництва та консультації у колег, або здобуття формальної освіти у відповідній установі. Це означає певний аспект «персоналізації освіти» конкретної особи (Heather Staker & Michael B. Horn, 2016; Бугайчук, 2016: 5).

У сфері вищої освіти відповідно до положень статті 56 Закону України «Про вищу освіту» максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік. Отже, у сучасних умовах ймовірно є скорочення годин так званої «аудиторної роботи» (Про вищу освіту, 2014). Скорочення годин аудиторної роботи потребує змішаного навчання, допомагає вивести частину навчального процесу в онлайн середовище. Переваги дистанційного навчання та змішане навчання дозволяють

отримувати доступ до навчального контенту та взаємодіяти з викладачем у будь-який час та у будь-якому місці, вибрати власний темп навчання і його траєкторію.

Натепер в освітянському середовищі України поширюються тенденції щодо використання моделі self-blended learning в освітньому процесі закладів вищої освіти. Наразі, як уже зазначалося, вітчизняна платформа масових онлайн-курсів Prometheus розробляє проект «змішаного навчання» на базі світових масових онлайн курсів. «За словами співзасновників цієї платформи слід ініціювати повномасштабну реформу української освіти на базі змішаного навчання: інтеграції масових онлайн курсів найкращих викладачів у традиційний навчальний процес оффлайн. У цьому форматі здобувачі вищої освіти будуть дивитися лекції найкращих викладачів країни і світу й виконувати завдання онлайн», а у закладі вищої освіти працювати на практичних заняттях і складати фінальний іспит. Цей формат навчання дозволить перемогти три найбільші проблеми української освіти: недостатню кількість професійних викладачів, нестачу коштів і дефіцит часу на фундаментальні реформи в галузі освіти (Бугайчук, 2016: 14).

Доцільним стало проведення упродовж 1 семестру 2022-2023 н.р. моніторингу ефективності використання технологій дистанційного навчання шляхом опитування здобувачів вищої освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка за допомогою анкети «Дистанційні технології навчання в освітньому процесі здобувачів вищої освіти в період військових дій». Серед найбільш затребуваних технологій дистанційного навчання найбільшу прихильність здобувачі вищої освіти виявили до модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища: Zoom, Telegram, Viber, електронна пошта, Skype та ін. Під час опитування здобувачі подали свої пропозиції щодо підвищення ефективності використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі, з-поміж яких: прозорість системи оцінювання, що дає змогу відстежувати успішність через використання електронного журналу; унормування викладачами кількості завдань із навчального предмету та часу на їхнє виконання; збільшення кількості

доступних електронних ресурсів із навчальної дисципліни, електронних підручників, навчальних посібників; удосконалення практики використання викладачами мобільних додатків та ін. Проведене опитування дає змогу проаналізувати систему інтерактивних технологій у межах реалізації змішаного навчання в НУЧК імені Т.Г. Шевченка.

Отже, майбутнє – за змішаним навчанням, яке легко можна перемикає в різні режими: збільшувати чи зменшувати оффлайн- або онлайн- компоненти, обирати різні організаційні моделі та стратегії відповідно до можливостей, потреб і викликів. Змішане навчання є найкращою світовою практикою у найбільш інноваційних освітніх закладах світу, серед яких також має бути і Україна, адже воно дозволяє і розробляти індивідуальні навчальні траєкторії, і розвиватися у напрямі живого спілкування. Поряд з тим, «із впровадженням моделі змішаного навчання з'являється низка завдань організаційного характеру, вирішення яких потребує спеціального теоретичного дослідження та практичних розробок щодо створення системи управління навчальним процесом (наявність робочого місця викладача з виходом в Інтернет, можливість вільного доступу до серверів навчання через WI-FI) при змішаній формі навчання (врахування часу, який витрачають викладачі для підготовки та проведення он-лайн занять, роботу зі слухачами в режимі спілкування, використовуючи чат, форум чи Skype)» (Романько, 2020: 181–189).

Маємо також взяти до уваги наукові розвідки О. Жорнової, О. Жорнової щодо ефективності педагогічного тестування в університетах України на яке впливає інформатизація закладів вищої освіти, зокрема «мультимедійних та телекомунікативних ресурсів, а також забезпечення навчального процесу електронними підручниками, посібниками, методичними рекомендаціями» (Жорнова Олена & Жорнова Ольга, 2011: 48).

Для нашої наукової розвідки важливе значення має й методичне забезпечення проведення лекцій, практичних занять та консультацій як онлайн так і оффлайн.

Для науково-методичного забезпечення навчального процесу необхідно ретельно вивчити сукупність документів, наукових, навчальних, методичних матеріалів, котрі

а) описують зміст, б) встановлюють структуру, в) визначають результат, г) регламентують перебіг освітнього процесу.

Положенням про організацію навчального процесу у ЗВО визначено основні компоненти науково-методичного забезпечення навчального процесу. Ними є: державні стандарти освіти; навчальні плани; навчальні програми з усіх обов'язкових і вибіркового навчальних дисциплін; програми всіх видів практики; підручники й навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали до практичних занять; індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів із навчальних дисциплін; матеріали поточного та підсумкового контролю.

Ознаками змішаного навчання для ЗВО визначимо такі:

- змішане навчання відноситься до формального навчання в рамках діяльності закладів вищої освіти;

- це цілеспрямований процес здобуття компетентностей у рамках певних освітніх компонентів, частина якого реалізується у віддаленому режимі;

- під час вивчення освітнього компоненту використовуються ІКТ та ТЗО (ПК, мобільні телефони, планшети, проектори);

- ІКТ використовуються не тільки для зберігання і доставки навчального матеріалу, але й для реалізації контрольних заходів, організації навчальної взаємодії (консультацій, обговорення);

- має місце самоконтроль здобувачів вищої освіти за часом, місцем та темпом навчання.

Лекція. Методична підготовка викладача до навчальних занять заснована на загальних вимогах щодо їх організації та проведення, не зважаючи на особливості та специфіку наукового знання, котре породжує відмінності у його поданні в межах різних освітніх компонентів. Оскільки лекція є основною формою проведення навчальних занять у ЗВО, призначених для засвоєння теоретичного матеріалу, то її доручають проводити професорам і доцентам ЗВО, а також провідним науковцям або спеціалістам, котрих спеціально запрошують для читання лекцій. Розглянемо основні положення, котрі визначають зміст підготовки викладача до лекції та регламентують її проведення.

У процесі змішаного навчання існують загальні вимоги до лекції та методична

робота викладача. Лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює основний теоретичний матеріал окремої або кількох тем освітнього компонента (дисципліни). Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру робочу програму дисципліни та силабус, якщо дисципліна вибіркова. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Лекції проводяться у відповідно обладнаних приміщеннях – аудиторіях або на одні з платформ. Лекція проводиться для однієї або більше академічних груп здобувачів вищої освіти. Лектор, який вперше претендує на читання курсу лекцій, може бути зобов'язаний завідувачем кафедри до проведення пробних лекцій з участю викладачів та наукових співробітників кафедри. Замість конспекту лекцій може подаватися авторський підручник чи навчальний посібник, за умови, коли їхнім автором є лектор. Форма підсумкового контролю не повинна відрізнятися від тієї, що передбачена навчальним планом і робочою навчальною програмою для даного освітнього компонента (дисципліни).

Пропонуємо під змішаним навчанням розуміти цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється закладами вищої освіти в рамках формальної освіти, частина якого реалізується у віддаленому режимі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій і технічних засобів навчання, які використовуються для зберігання і доставки навчального матеріалу, реалізації контрольних заходів, організації взаємодії між суб'єктами навчального процесу (консультації, обговорення) (виокремлено нами).

Розглянемо загальні вимоги до практичного заняття при змішаному навчанні. Аудиторії, в котрих проводяться практичні заняття, повинні бути оснащені необхідними технічними засобами навчання та іншою технікою. Лектор зобов'язаний дотримуватися навчальної програми при формулюванні теми практичного заняття. Викладача не обмежують у інтерпретації навчального матеріалу, а також у виборі форм і засобів його доведення до здобувачів. Викладач, якому доручено проведення практичних занять, має підготувати методичні матеріали (тести, завдання різної складності) та узгодити з лектором

освітнього компоненту їхнє використання. На практичному занятті викладачем має бути передбачено індивідуальне виконання кожним здобувачем вищої освіти конкретних завдань. Кількість здобувачів на практичному занятті має бути за списком академічної групи. Практичне заняття призначене для розгляду здобувачами окремих теоретичних положень освітнього компонента (дисципліни). Організація викладачем поглибленого їхнього обговорення має привести до формування у здобувачів вищої освіти умінь і навичок їхнього практичного застосування.

Технології змішаного навчання у вищій школі створили нові можливості для самостійного навчання. За їх допомогою ми можемо, наприклад, проходити навчання в декількох місцях одночасно. Разом з тим зазначимо, що інколи така ізоляція не завжди мотивує здобувача вищої освіти. Натомість «спільне навчання передбачає активну взаємодію між аудиторією і викладачем, що вдосконалює освітній процес, підвищує мотивацію і дозволяє глибше розібратися в навчальному матеріалі» (Рашевська, 2010: 90).

Методична робота викладача при змішаному навчанні в основному включає два компоненти.

1. Основними компонентами практичного заняття є: проведення попереднього контролю Знань, Умінь, Навичок здобувачів; постановку викладачем загальної проблеми; її обговорення за участю здобувачів; виконання здобувачами завдань з їхнім обговоренням; розв'язування контрольних завдань та їхня перевірка; оцінювання.

2. Оцінки (в балах), отримані здобувачем за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даного освітнього компонента (дисципліни).

Результатом змішаного навчання може бути масштабна зміна освітнього процесу з вирішенням конкретного завдання: «підвищення загальної успішності або цифрової грамотності; автоматизація оцінки аудиторії; удосконалення методики викладання певних навчальних дисциплін, розвиток комунікативних компетентностей здобувачів» (Бугайчук, 2011: 156; Бугайчук, 2016: 14).

Для адміністрації ЗВО та викладачів окремих освітніх компонентів потрібно пам'ятати про те, щоб під час реалізації

змішаного навчання викладачам та здобувачам не заважали такі причини, як відсутність Wi-Fi, ПК, програмного забезпечення. Витрати на програми і навчальний матеріал можна істотно скоротити, використовуючи безкоштовний контент і програмні продукти з відкритим кодом (Кухаренко та ін., 2016). Необхідно забезпечити проходження викладачами навчальних курсів з організації змішаного навчання та заохочувати неформальну освіту персоналу закладу вищої освіти.

Щодо консультації як форми навчального заняття, при якій здобувач вищої освіти отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їхнього практичного застосування, маємо розрізняти індивідуальні та групові консультації: індивідуальна консультація проводиться тоді, коли викладач консультує здобувачів із виконання індивідуальних завдань; групова консультація проводиться тоді, коли викладач консультує з теоретичних питань навчальної дисципліни. Обсяг часу, відведений викладачу для проведення консультацій з конкретної дисципліни, визначається навчальним планом. Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка 2019 року також затверджує змішану форму навчання в університеті (Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2019).

Обираючи модель змішаного навчання важливо пам'ятати, що вона повинна розв'язувати конкретні завдання, що поставлені закладом вищої освіти. Слід розуміти, що не кожна модель підходить для відповідного освітнього компонента.

Модель змішаного навчання стає все більш популярною в Україні. Проте, існують різні інтерпретації цього поняття. Щоб дистанційна форма навчання стала ефективним атрибутом нової системи освіти потрібен більш комплексний підхід. Міністерство освіти і науки України розробило «Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти» (Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти, 2016).

Інструментарій для створення контенту засобами навчальної платформи зазвичай забезпечує розроблення особисто викладачами лише базових об'єктів у вигляді html-сторінок, тестів, презентацій. Цей вид роботи «потребує спеціальних технічних засобів (графічних планшетів, інтерактивних дощок і мультимедійних дощок, мікрофонів, сканерів, документ-камер, графічних редакторів та іншого програмного забезпечення). Інтерактивний, мультимедійний контент (графічні, відеоматеріали, віртуальні тренажери, симулятори) створюються в спеціалізованих середовищах кваліфікованими фахівцями (дизайнерами, моделлерами, операторами, режисерами, програмістами та ін.) із використанням спеціалізованого обладнання». У залежності від ресурсних можливостей закладу вищої освіти створення такого типу контенту може бути реалізоване по-різному (Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти, 2016).

Висновки. 1. При змішаному навчанні використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти зумовлює зміну його організації і проведення. «Змішане навчання» визначається як поєднання онлайн і оффлайн навчання в рамках вивчення відповідного освітнього компонента. 2. Змішання навчання є цілеспрямованим процесом здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється закладами вищої освіти в рамках формальної освіти. 3. Змішане навчання персоналізує освітній процес. 4. Відмінність змішаного навчання від аудиторного навчання з підтримкою веб-технологій складається в тім, що технології веб 2.0 та спеціалізоване програмне забезпечення використовуються для навчальної взаємодії між здобувачами вищої освіти і викладачами, а також аудиторії між собою. 5. Упровадження змішаного навчання в діяльність закладів вищої освіти дає їм суттєву перевагу: скорочення годин «аудиторної роботи».

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо розроблення методичних рекомендацій і нормативних вимог до організації освітнього процесу закладів вищої освіти за моделлю змішаного навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бугайчук К. Л. Стратегія впровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах системи МВС: з чого починати і як не помилитися? *Інноваційні технології підготовки правоохоронців: Матеріали науково-методичної конференції 22 квітня 2011 р.*, Київ, НАВСУ. С. 155–157.
2. Бугайчук К. Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Том 54. № 4. С. 12–19.
3. Жорнова О. І., Жорнова О. І. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: навчальний посібник. Київ, 2011. 128 с.
4. Козлакова Г. Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: зарубіжний і вітчизняний досвід: монографія. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 230 с.
5. Кухаренко В. М. та ін. Теорія та практика змішаного навчання: монографія / За ред. В. М. Кухаренка. Харків: Міськдрук, НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.
6. Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 2019. URL: <https://drive.google.com/file/d/1trqn0NG5l79caOb5mOe94RZJMt6WmpVf/view> (дата звернення 20.04.2023).
7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.04.2023).
8. Рашевська Н. В. Змішане навчання як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки», Черкаси: ЧНУ. 2010. Вип. 191. С. 89–96.
9. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodovprovadzhennya-zmishanogo-navchannya> (дата звернення: 19.05.2023).
10. Романько І. І. Впровадження змішаної форми навчання у процесі реалізації проєкту «Норвегія – Україна» (Льотна Академія НАУ). *Науковий вісник Льотної академії*. Серія: Педагогічні науки. 2020. Випуск 8. С. 181– 189.
11. Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання. / Укладачі: Кулага І. В., Ільницький Д. О., Стрельник С. О. та ін. Київ: Інститут вищої освіти, КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2013. 39 с.
12. Heather Staker and Michael B. Horn Classifying K–12 blended learning. 2016. URL: <http://www.christenseninstitute.org/publications/classifying-k-12-blended-learning-2>.

REFERENCES

1. Buhaichuk, K. L. (2011). Stratehiiia vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia u vyshchikh navchalnykh zakladakh systemy MVS: z choho pochynaty i yak ne pomylitysia? [The strategy for the implementation of distance learning in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs: where to start and how not to make a mistake?]. *Innovatsiini tekhnolohii pidhotovky pravookhorontsiv: [Innovative technologies for training law enforcement officers]*: Materialy naukovo-metodychnoi konferentsii 22 kvitnia 2011 r., Kyiv, NAVSU, pp. 155–157 [in Ukrainian].
2. Buhaichuk, K. L. (2016). Zmishane navchannia: teoretychnyi analiz ta stratehiiia vprovadzhennia v osvittinii protses vyshchikh navchalnykh zakladiv. [Blended learning: theoretical analysis and implementation strategy in the educational process of higher educational institutions]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. Information technologies and teaching aids*, Tom 54, № 4, pp. 14–19 [in Ukrainian].
3. Zhornova, O. I., Zhornova, O. I. (2011). Orhanizatsiino-metodychni zasady vykladannia u vyshchii shkoli: [Organizational and methodological principles of teaching in higher education] navchalnyi posibnyk [Tutorial]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kozlakova, H. (2012). Informatsiyno-prohramne zabezpechennia dystantsiynoyi osvity: zarubizhnyy i vitchyznyanyy dosvid: Monohrafiya [Information and software of distance education: foreign and domestic experience: monograph]. Kyiv: VTS «Prosvita», 2012. 230 p. [in Ukrainian].
5. Kukharenko, V. M. et al. (2016). Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia [Theory and practice of blended learning]. Kukharenko, V.M. (Ed.). Kharkiv: Miskdruk, NTU «KhPI» [in Ukrainian].
6. Polozhennja pro orghanizaciju osvittnjogho procesu v Nacionaljnomu universyteti «Chernihivskijj koleghium» imeni T.Gh. Shevchenka (2019). [Regulations on the organization of the educational process at the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1trqn0NG5l79caOb5mOe94RZJMt6WmpVf/view> (data zvernennja 20.04.2023) [in Ukrainian].

7. Pro vyshchu osvitu: [About higher education]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 01.07.2014 p. № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (data zvernennia: 10.04.2023) [in Ukrainian].
8. Rashevskaya, N. V. (2010). Zmishane navchannia yak psykholoho-pedahohichna problema. [Mixed learning as a psychological and pedagogical problem]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. – Herald of Cherkasy University*. Seriiia «Pedahohichni nauky», Cherkasy: ChNU, Vyp. 191, pp. 89–96 [in Ukrainian].
9. Rekomendatsiyi shchodo vprovadzhennya zmishanoho navchannya u zakladakh fakhovoyi peredvyshchoyi ta vyshchoyi osvity, (2016) [Recommendations as for introduction of mixed education in professional pre-higher and higher educational institutions]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya> (data zvernennia: 19.05.2023) [in Ukrainian].
10. Romanko, I. I. (2020). Vprovadzhennia zmishanoi formy navchannia u protsesi realizatsii proiektu «Norvehiiia – Ukraina» (Lotna Akademiia NAU). [Implementation of a mixed form of education in the process of implementation of the project «Norway – Ukraine» (NAU Aviation Academy)]. *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. – Scientific Bulletin of the Flight Academy*. Seriiia: Pedahohichni nauky, Vypusk 8, pp. 181– 189 [in Ukrainian].
11. Svitovyi dosvid orhanizatsii ta rozvytku universytetskoï systemy dystantsiinoho navchannia. (2013). [World experience in the organization and development of the university distance learning system]. / Ukladachi: Kulaha I. V., Ilnytskyi D. O., Strelnyk S. O. ta inshi. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity, KNEU imeni Vadyma Hetmana [in Ukrainian].
12. Heather Staker and Michael B. Horn Classifying K–12 blended learning. 2016. URL: <http://www.christenseninstitute.org/publications/classifying-k-12-blended-learning-2> [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2023

Олена ЄФРЕМОВА

ORCID 0000-0002-2085-9088

Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права, філософії та політології
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)

E-mail: Yefremova111999@gmail.com

Olena YEFREMOVA

ORCID 0000-0002-2085-9088

PhD of Law, Associate Professor
of the Department of Law,
Philosophy and Political Science
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colegium»
(Chernihiv, Ukraine)

E-mail: Yefremova111999@gmail.com